

Prikaz žena u udžbenicima povijesti za osnovnu školu iz 1997. i 2007. godine

Analiza udžbenika napravljena je pomoću dviju uporišnih točaka. Kao primjer razrade starog programa uzeti su udžbenici iz 1997. godine, a druga točka analize su udžbenici rađeni prema nastavnom planu i programu iz 2006. godine. Cilj istraživanja bio je utvrditi jesu li novi udžbenici ostvarili napredak u prikazu marginalnih grupa, na primjeru žena kao najveće marginalne grupe. Praćen je prikaz Kleopatre, kraljice Jelene, Marie Skłodowske-Curie i Savke Dabčević-Kučar. Kvantitativna analiza poslužila je kao ilustracija općeg pristupa prikaza žena. Kako žene nisu bile prisutne u politici i vojsci, a kako su te dvije sfere bile glavno područje interesa tradicionalnih programa i udžbenika, pretpostavka je da će primjenom novih tendencija doći do uključivanja novih tema u udžbenike, a time i do veće prisutnosti žena koje su u tim temama ravnopravno prisutne kao i muškarci.

Ključne riječi: historija žena, marginalne grupe, kvalitativna analiza, kvantitativna analiza

“Historija žena”

Proučavanje historije žena, kao i sam njezin nastanak, povezan je s upotrebom i razlikovanjem dva termina: spol i rod. Spol se odnosi na biološka obilježja, a rod na društvena značenja i vrijednosti pridane određenom spolu. Tako i Joan Wallach Scott rod definira kao: “društvena organizacija spolne različitosti [...] rod je zapravo znanje koje uspostavlja značenja za tjelesne razlike”¹.

Prisutnost žena u historiografiji se mijenjala ovisno o pristupima i ideologijama. Tako su žene prisutne u francuskoj historiografiji od srednjeg vijeka do romantizma kao predmet proučavanja u *vitae*, ali i kao autorice kronika samostana i hagiografija. Treća republika i razvoj “znanstvene” historiografije u Francuskoj rezultirao je nestankom žena.² Koliko će žene biti uključene u znanost, pa tako i u historiografiju, ovisi o obrazovanosti. Zatvorenost gimnazija i sveučilišta za žene isključit će ih

1 Wallach Scott, 2003: 18

2 Gross, 2001: 344 - 345

iz znanosti, a njihovo spominjanje ovisit će o muškarcima i njihovim interesima. Ponovni interes za žene u okviru "historije žena" rezultat je "novog" ženskog pokreta šezdesetih godina, ali i promjene interesa u historiografiji. Ključno je bilo širenje društvene i antropološke historije, potaknuto radovima povjesničara okupljenima oko časopisa *Annales*. Događaji u SAD-u dali su daljnji poticaj, jer su u šezdesetima izbile na scenu brojne marginalizirane grupe, a s njima i žene.³ Feministička kritika koja je obuhvatila niz znanosti ističe nedostatke koje treba nadvladati. "U historijskoj znanosti ona je nastojanje da se potaknu pripadnici i pripadnice discipline na bitnu promjenu mišljenja i normi dosadašnje historiografije. Najvažnije je pritom da se stvore uvjeti za prestanak poistovjećivanja "muškarca" i "čovjeka".⁴ Iako su ovo zajednički ciljevi feminističkih povjesničarki, do razilaženja je došlo oko načina afirmiranja značaja žena. Naime, neke autorice smatraju da "historija žena" mora djelovati samostalno, dok druge smatraju da takav pristup vodi marginalizaciji. "Zasebno bi tretiranje žena zapravo moglo poslužiti kao potvrda njihova marginalna i djelomična odnosa prema onim (muškim) subjektima koji su već uspostavljeni kao dominantni i univerzalni."⁵ *Gender history* ili rodna povijest, koja se pojavila u osamdesetima, nadilazi to ograničenje i izdvajanje. Time se realizira shvaćanje da su žene i muškarci definirani međusobno, te da razumijevanje uloge i položaja jednog spola nije moguće bez razumijevanja uloge i položaja drugog spola.

Proces nadilaženja problema partikularnog prikaza i marginalizacije dala je Gerda Lerner. Razvoj historije žena vidi u tri faze. U prvoj kompenzacijskoj fazi potrebno je odbaciti lažni univerzalizam, jer su nam iskustva žena posredovana od muškaraca, a rješavanje problema kompenziranjem, odnosno nadopunjavanje sadržaja sa ženama vladaricama nije uistinu rješavanje problema. Potrebno je postavljanje novih pitanja koje se u znanosti događa unutar historije odozdo, društvene, kulturne i drugih historija. Lerner tu fazu naziva "prijelaznom historijom". Posebno naglašava da uz uvođenje novih kategorija treba uzeti u obzir klasu, rasu, etničku i religioznu pripadnost.⁶ Konačan cilj je holistička, totalna historija koja podrazumijeva rod kao analitičku kategoriju povijesnih istraživanja, te ujedno promjenu paradigme kojom će se ostvariti sinteza tradicionalne historije i historije žena. Rod kao upravo takvu kategoriju uvela je Joan Wallach Scott.⁷ Njezina definicija roda glasi: "Srž definicije počiva na integralnoj povezanosti dvije postavke: rod je tvorbeni element društvenih odnosa koji se temelje na uočenim razlikama između spolova; i rod je primarni način označavanja odnosa moći."⁸ Prvi dio definicije podrazumijeva nekoliko podskupina definicije. Društveni odnosi se manifestiraju kroz simbole, a njihove interpretacije su posredovane normativnim konceptima vjerskih, obrazovnih, znanstvenih, pravnih i

3 Gross, 1993: 59

4 Ibid., 57

5 Wallach Scott, 2003: 19

6 Sklevicky, 1996: 13 - 14

7 Žene u Hrvatskoj – ženska i kulturna povijest, 2004: 11

8 Wallach Scott, 2003: 64

političkih institucija. Dakle, neizbježna je povezanost roda s društvenim organizacijama, a istodobno je i oblikovni element identiteta pojedinca, te upravo te veze povjesničari moraju ispitati.⁹ Drugi dio definicije naglašava da je rod područje artikulacije moći, koji omogućava shvaćanje složenih veza uspostavljanja interakcije.

Rod kao analitička kategorija nije još uvijek doveo do promjene paradigme u znanosti. Naravno da promjena paradigme nije vidljiva ni u obrazovnom sustavu, koji sporije reagira na novine u znanosti. Hrvatska nastava povijesti na pragu je "prijelazne historije" koja ima niz izazova.

Poučavanje o ženama u nastavi povijesti

Nova intrigantna područja istraživanja poput povijesti svakodnevice, kulturne, društvene, antropološke povijesti, povijesti odozdo, sporo pronalaze svoje mjesto u programima i udžbenicima povijesti. Multiperspektivnost kao novi pristup u poučavanju koji koristi dosege novih područja istraživanja povijesti, u hrvatskim udžbenicima je neprimjetan.¹⁰ Cjelokupan uvid u jedan događaj ili pojavu iz prošlosti je nemoguć zbog niza ograničenja promatrača, izvora i drugih faktora. Nikada nisu uključena sva stajališta, niti mogu biti. Jedan od načina da se približimo tom cilju je da razmotrimo situaciju sa stajališta više sudionika i onih koji su osjećali posljedice nekog događaja na bilo koji način. Postavlja se pitanje čija su iskustva dovoljno važna da budu prikazana, a taj kriterij se dodatno zaoštava u nastavi zbog nužnosti selekcije i prenošenja ključnih činjenica. Koje su to ključne činjenice (pri čemu podrazumijevamo povijesne činjenice kao konstrukt povjesničara) određeno je nastavnim planom i programom povijesti, koji čini okosnicu cjelokupnog organiziranja i izvođenja nastave nekog predmeta, no odabir činjenica redovito izaziva prijepore. Što će program sadržavati određeno je tradicijom poučavanja povijesti određene zemlje, historiografskim tendencijama, interesom i utjecajem društva i države, te nizom drugih faktora. Promjene u zapadnoeuropskim programima koje se događaju posljednjih trideset godina snažnije su usmjerene na razvoj vještina, rješavanje problema, razvijanje komunikacije, a u fokus interesa dolaze i druge teme izvan dotad dominantne političke i vojne povijesti. Ovi trendovi u Hrvatskoj nisu se pratili sve do novog plana i programa iz 2006. godine.

Više pažnje problematici uključivanja niza marginaliziranih grupa u nastavu povijesti potaknuto je i istraživanjima koje je potaknulo Vijeće Europe. Ono je u sklopu svojeg Odbora za kulturnu suradnju pokrenulo niz projekata koji se tiču obrazovanja. Jedan od njih rezultirao je knjigom *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*¹¹ i nastavim paketima među kojima je *Poučavanje ženske povijesti 20. stoljeća* Ruth

9 Ibid., 65

10 Koren, 2005: 80

11 R. Stradling, *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb, Srednja Europa, 2003.

Tudor.¹² Time je jedna, dosad marginalizirana grupa, zbog novih shvaćanja ciljeva nastave povijesti dobila veću pozornost. Žene u udžbenicima povijesti 20. stoljeća dosad su bile zastupljene u temi o dobivanju prava glasa, o doprinosu tijekom Prvog i Drugog svjetskog rata, te su spomenute neke čuvene žene tog razdoblja. Neke države su ovu problematiku istaknule donošenjem zakona o uključenosti povijesti žena u školski kurikulum.¹³ Stradling ističe jedan problem koji može iskrsnuti i u konačnici imati suprotan efekt: "Prikazati povijest žena kao posebnu temu ili problem značilo bi suočiti se s rizikom njezina daljnjeg marginaliziranja. Umjesto toga, bilo bi primjerenije razmišljati o povijesnim iskustvima žena kao o dimenziji cjelokupne nastave povijesti koja bi se u potpunosti trebala integrirati u kurikulum povijesti kao cjelinu."¹⁴

Uključivanje povijesti žena u nastavu povijesti ograničeno je nastavnim sredstvima, vremenom i nastavnim planom i programom. Za takvo uključivanje jednog iskustva u nastavu povijesti potrebno je preispitati kurikulum, pomaknuti naglasak s političke povijesti na društvenu i gospodarsku, te poučavati o samom pisanju povijesti, raznim tumačenjima i izvorima.

Poučavanje o ženama se često uključuje kao tematsko pitanje u nastavu. Stradling tako predlaže dvije teme. Prva je o promjeni položaja žena tijekom 20. stoljeća, univerzalnost, odnosno specifičnost promjene položaja u određenoj regiji Europe i za određenu kategoriju žena. Druga tema je u kojem smislu su žene ostvarile veću kontrolu u životu i pitanje univerzalnosti tih promjena.¹⁵ Ruth Tudor navodi u svojem nastavnom paketu niz primjera i načina obrade nekih pitanja. Tako, na primjer, iako se žene spominju obično u privatnoj sferi, na njih utječe javna sfera u smislu zakonodavstva o radu, pobačaju, javnom zdravstvu, ili analiza medija, novina, reklama, filmova, serija, koji iskazuju vrijednosti koje se pripisuju ženama, koje uloge su im dodijeljene. Ona izdvaja pet ključnih područja poučavanja žena u 20. stoljeću, a to su rad, obitelj, politika, kulturni život i rat.¹⁶

Zbog društvene marginaliziranosti javlja se i problem izvora koji govore o određenim grupama. Veće zanimanje za njih, kao i za njihovo istraživanje, potpomognuto je nekim objektivnim razlozima. Naime, povijesni zapisi su dostupniji nego ikad, neki javni arhivi su otvoreni javnosti za pretraživanje, isto tako raste i broj nevladinih arhiva, kao i mogućnost analize neslužbenih izvora.¹⁷ Ipak, najčešći prijedlog za nadilaženje manjka izvora je korištenje usmene povijesti. Primjeri takvih rješenja dani su u publikaciji *Teaching With Memories*, kao i u knjizi Ruth Tudor. Ovu metodu je moguće koristiti za tri generacije unazad, ali i sami zadaci vezani uz njezino ostvarivanje zahtijevaju niz vještina učenika.

12 R. Tudor, *Poučavanje ženske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb, Srednja Europa, 2005.

13 Stradling, 2003: 75

14 Ibid., 75

15 Ibid., 2003: 76

16 Tudor, 2005: 29

17 Stradling, 2003: 139

Uz promjenu paradigme ili metoda, moguća je i promjena pristupa u postizanju cilja ravnopravnog prikaza različitih grupa. Jedan od pristupa koji omogućava nadilaženje etnocentričnog prikaza i uključivanje stajališta zapostavljenih grupa je multiperspektivnost. Taj pristup naglašava sagledavanje povijesnih događaja, osoba, pojava, društava iz različitih perspektiva da bi se produbila povijesna analiza. To podrazumijeva i uključivanje stajališta dosad nevidljivih skupina, kao što su žene, sirotinja, doseljenici, vjerske i etničke manjine.¹⁸ Krajnji cilj je stvoriti uravnoteženiju sliku povijesti.

Analiza udžbenika povijesti za osnovne škole

Udžbenici su u Hrvatskoj još uvijek najčešće korištena nastavna sredstva, a za učenike osnovna literatura za učenje, pa je time znanje koje prenose od velike važnosti za društvo. Tijekom devedesetih godina, promjena društvene ideologije utjecala je na društvene vrijednosti, pa se očekivala i redefinicija rodničkih odnosa. Međutim, nakon 1989. godine društvene institucije koje određuju društveni status i uloge se ne mijenjaju, ne dolazi do izmjene načina prikaza žena u nacionalnim naracijama, već se obnavljaju “ženske vrline”¹⁹, pa se time zapravo održala ista slika o ulozi žena u jednom puno dužem razdoblju.

Da bi bili odobreni, svi udžbenici moraju slijediti plan i program Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa. Udžbenici nastali u devedesetima sadržavaju manjkavosti ondašnjeg programa, pa su doživjeli isto tako negativne kritike. Naime, nakon prvog “inoviranog plana i programa” iz 1991. godine, stvoren je 1995. godine “sanacijski” nastavni plan i program, koji je označen kao privremeni, ali je ostao na snazi sljedećih deset godina. Taj plan i program ocijenjen je kao loš, s nizom nedostataka.²⁰ Drugi narodi, bilo to manjine ili susjedni narodi, spominjali su se kroz političke i vojne sukobe, a marginalne skupine – žene, djeca, sirotinja – zastupljeni su još manje.

Manje izmjene koje su učinjene 1997. ili 1999. godine nisu zadirale u osnovne postavke i pristup programa, pa su tako i analize udžbenika prema rodnom ključu, rađenih po tom programu, rezultirale oštrim i po udžbenike nepovoljnim kritikama.

“Općeniti stereotip povijest kao povijesti vojskovođa u uspješnim ratovanjima, posljeduje i u ovom udžbeniku ignorancijom poraženih, kao i onih koji rat nisu željeli ni birali, obezvrjeđivanjem povijesti kulture i svakodnevnog neratničkog života te grubim seksizmom s obzirom na ženski dio čovječanstva.”²¹

18 Stradling, 2005: 24

19 Teaching With Memories, 2006: 19

20 Agičić, 2003.; Koren, 2003.

21 Koje sve oblike netrpeljivosti sadrže novi školski udžbenici, 2002: 63

“Žene se spominju uglavnom kao kćerke, majke, supruge, udovice, sestre, nećakinje, te zaručnice.”²²

Takvim pristupom se prenosi slika žene koja je pasivna, neaktivna, prestrašena i podčinjena, a učenici će i kroz te slike stvoriti svoje poimanje rodnih uloga. “Iz jednog ekstrema u drugi: od narukvica iz vremena Habsburške Monarhije do socijalističkih marama, ali povezanih jednom niti vodiljom: marginalna i pasivna uloga žene i njezinog prikaza u udžbenicima.”²³

Ipak, pojavom usporednih udžbenika u drugoj polovici 1990-ih, te osobito nakon 2000. godine, dolazi do određenih poboljšanja njihove kvalitete, manjih promjena u sadržaju i didaktičko-metodičkom pristupu. Pomak u kvaliteti udžbenika doveo je i do nekih promjena u prikazu žena. Unatoč početnom optimizmu, ostala su neka negativna obilježja starih udžbenika: naglasak na političkoj povijesti i sukobima, nedostatak multiperspektivnosti, etnocentrični pristup.

Neke pozitivne pomake uočio je Stefano Petrungraro: “Kada pogledamo neke suvremene udžbenike moramo priznati da su, barem neki autori, promijenili odnos prema ovoj problematici. Tako primjerice Snježana Koren – ne slučajno žena – udžbenik otvara fotografijom iz vremena borbe za pravo glasa žena u Sjedinjenim Državama (Koren, 2000.; 3), a ista je briga primjetna i u nekim drugim recentnijim udžbenicima (kao na pr. Agičić et al., 2001.). Ne radi se samo o slikovnom materijalu, premda na ovom polju bilježimo znatan porast broja slika ženskih likova. Važnije je da su u opću sliku uključene i njezine protagonistkinje.”²⁴

Od 2004. godine u Hrvatskoj je počeo rad na novom programu u okviru uvođenja Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda. Najuočljivija promjena je tematska podjela gradiva. Također se naglašavaju i aktivne metode poučavanja, novi pristupi i koncepti koji bi se trebali provoditi. Međutim postoje određene razlike između eksperimentalne i konačne verzije programa. Eksperimentalna verzija programa detaljnije elaborira nove postavke i pristupe poučavanja povijesti. Između ostalog u konačnoj verziji izbačene su “Smjernice za oblikovanje izvedbenih planova“ koje naglašavaju važnost multiperspektivnosti, prikazivanja nacionalnih manjina i različitih društvenih skupina, te su umjesto njih dana općenitija objašnjenja. Kada se pogleda sam sadržaj novog plana i programa, vidljivo je da unatoč tematskoj podjeli gradiva ono i dalje ostalo kronološki podijeljeno po razdobljima i razredima kao i ranije. Političko-vojna povijest je isto tako još uvelike prisutna, kao i prenatrpanost sadržaja koja onemogućava upotrebu aktivnih metoda koje sam taj program zagovara.

Udžbenici nastali 2006. i 2007. godine označili su daljnji pomak u prikazu žena. U udžbenike su uključena poglavlja o svakodnevicu, a time i o svakodnevici žena. Na primjer, udžbenik za 5. razred autora H. Križevan, K. Ujaković i S. Vorel, prikazuje položaj žena, uz informacije unutar drugih poglavlja, i u posebnim poglavljima *Žena u staroj Grčkoj*, *Kako su živjeli žene i djeca u Rimu*, ili u dodatnom materijalu kao

22 Ibid., 89

23 Petrungraro, 2005: 21

24 Petrungraro, 2005: 21

što je *Kako postati svećenica Vestalka*. Uvjeti života žena prikazani su u udžbenicima svih razreda, te iako se poimence ne spominju, učenici mogu saznati kako su one živjele. Politički položaj žena aktualniji je u razdoblju njihove borbe za pravo glasa. Uz sufražetkinje koje se spominju u udžbenicima sedmih i osmih razreda najviše prostora političkoj aktualizaciji žena dano je u udžbenicima osmih razreda. Uz tekstove o borbi žena za pravo glasa te navođenje godina kada su to pravo zapravo i dobile, pojavljuju se i žene protagonisti u tom području djelovanja. Na primjer, u udžbeniku za 8. razred autora K. Erdelje i I. Stojakovića navedene su Golda Meir, Savka Dabčević-Kučar, Eleanor Roosevelt iz područja politike, ali je primjetan i veći interes za teme iz kulture, mode i svakodnevice, što rezultira pojavom žena kao što su na primjer Mary Pickford, Katharine Hepburne, Ingrid Bergman, Ivana Brlić-Mažuranić, Marija Jurić-Zagorka, Ana Frank, Marlene Dietrich, Amelia Earhart, Jean Bartik, Agatha Christie, Frida Kahlo.

Nove teme uz zadržavanje starih rezultirale su većim obujmom novih udžbenika, ali se postavlja pitanje je li došlo do nadopune, odnosno kompenzacijske faze Gerde Lerner ili je promjenom programa 2006. godine koji donosi nove pristupe, teme, metode, uistinu došlo do njihove realizacije i daljnjih pozitivnih promjena u prikazu dosad "nevidljivih" grupa. Ovom analizom pokušala sam odgovoriti na pitanje je li promjenom programa, a time i udžbenika kao realizacijom tih programa, došlo do promjena u prikazivanju marginalnih grupa na primjeru žena kao najveće marginalne grupe. Budući da je broj ženskih osoba koji se spominju u udžbenicima jako različit, u kvalitativnoj analizi za svaki razred je uzeta jedna osoba čiji prikaz je praćen kroz sve udžbenike. U drugom dijelu, više ilustrativno, dana je kvantitativna analiza po jednog udžbenika napravljenog prema starom programu i jednog udžbenika napravljenog prema novom programu za svaki razred. Cilj kvalitativne, kao i kvantitativne analize, bio je uočiti je li u novim udžbenicima došlo do promjena u načinu prikazivanja žena. Dakle, koliko žena se spominje u starim u odnosu na nove udžbenike, te koliko u odnosu na muškarce. Daju li novi udžbenici opširniji prikaz protagonistkinja i koja su obilježja njihovih prikaza.

Kvalitativna analiza

U udžbenicima za peti razred osnovne škole ženski likovi se spominju prije svega kao božice, posebno grčke i rimske. Od ženskih osoba spominju se supruge, majke, te vladarice i žene vladara, kao što su: Nefertiti, Teuta, Semiramida, Hatšepsut i Kleopatra.

U analizi udžbenika za peti razred pratila sam promjene u prikazu Kleopatre. Godine 1997. u upotrebi je bio udžbenik autora Čutura, Kuntić-Makvić, Težak-Gregl. Kleopatra se spominje samo u jednoj rečenici: "Antonije se u Egiptu vjenčao kraljicom Kleopatrom."²⁵

25 Čutura, Kuntić-Makvić, Težak-Gregl, 1999: 95

U udžbeniku autora H. Križevana, K. Ujaković i S. Vorel spominje se Kleopatra unutar dvije nastavne jedinice. U jedinici *Prvi trijumvirat i novi građanski rat* spomenuta je u jednoj rečenici “Tu je Cezar upoznao osamnaestogodišnju egipatsku princezu Kleopatru, koju je učinio egipatskom kraljicom.”²⁶ Drugi put se spominje unutar teksta o caru Augustu, gdje je opisan njegov odnos s Marko Antonijem: “Zatim je optužio Marka Antonija da sramotno živi s Kleopatrom i svojoj djeci obećava rimske provincije u nasljeđe.”²⁷ Izlaganje o Kleopatri završava malom slikom i pitanjem “Tko je Kleopatra?”. Sličan prikaz nalazi se i u udžbeniku S. Cerovski *Tragom prošlosti 5*, gdje o Kleopatri stoji: “Egipatsku kraljicu Kleopatru na prijestolju je učvrstio Julije Cezar. Nakon njegove smrti Kleopatrina je ljepota općinila Cezarova suborca Marka Antonija. Vjenčali su se i imali troje djece. Nakon neuspjeha u borbi za vlast s Cezarovim posinkom Oktavijanom, Marko Antonije i Kleopatra počinili su samoubojstvo. Njezina ljepota i tragični kraj bili su omiljena inspiracija umjetnicima u kasnijim stoljećima.”²⁸ U tekstu također stoji: “Oktavijan je iz saveza izbacio Lepida, a zatim krenuo u vojni pohod protiv Antonija, koji se udružio s egipatskom kraljicom Kleopatrom.”²⁹ Takve prikaze nalazimo i u većini drugih udžbenika. Iznimku čini udžbenik autora H. Gračanina, I. Malus Tomorad i M. Tomorada iz 2007. godine. Kleopatra se prvi puta spominje u poglavlju o Egiptu, gdje se uz sliku nalazi tekst “Kleopatra VII. – posljednja kraljica Egipta iz dinastije Ptolomejevića.”³⁰ Drugi put se navodi u izdvojenom dijelu naslovljenom *Zanimljivosti* gdje o njoj piše: “Egipatska kraljica Kleopatra bila je poznata po svojoj ljepoti kojom je osvojila i Cezara. Postala je njegovom ljubavnicom i rodila mu sina. Nakon Cezarove pogibije stupila je u ljubavnu vezu s Antonijem, Cezarovim suborcem i članom drugog trijumvirata. Pokušala je obnoviti moć Egipta i očuvati njegovu samostalnost. Doživjevši neuspjeh svoje politike, počinila je samoubojstvo tako što je dala da je ugrizu zmiје otrovnice. Njezinom smrću Egipt je postao rimska pokrajina.”³¹ Iz ovog prikaza je vidljivo da je Kleopatra aktivan lik, koji sam donosi neke odluke. Donekle sličan, aktivan prikaz dan je i u udžbeniku autora T. Matanić i T. Rajkovića.

U usporedbi sa udžbenikom iz 1999. godine, noviji udžbenici Kleopatri posvećuju više pozornosti. No, i nadalje se kod većine autora njezin prikaz kreće unutar četiri podatka: njezine veze sa Cezarom i Markom Antonijem, poraza od Oktavijana i samoubojstva. Kleopatra je prvenstveno ljubavnica i lijepa žena, a njezina uloga je pasivna. Samo u dva udžbenika je prikazana kao aktivan lik. U drugim prikazima ona se našla u vezi sa Markom Antonijem i podijelila njegovu sudbinu. Iako se spominje njezina titula kraljice Egipta, ipak nije prikazana u ulozi vladarice kao na primjer Teuta, već u ulozi žene i ljubavnice.

26 Križevan, Ujaković, Vorel, 2007: 148

27 Ibid., 150

28 Cerovski, 2007: 148

29 Ibid., 148

30 Gračanin, Malus Tomorad, Tomorad, 2006: 32

31 Ibid., 113

Prikaz položaja žena u udžbenicima svih razreda, rađenima prema novom programu ne ostaje samo na opisu pojedinih protagonistica. Pojedina poglavlja u udžbenicima bave se položajem žena i drugom marginaliziranom grupom, djecom. U tim poglavljima dana je njihova svakodnevnica i time žene postaju "vidljiva" grupa.

U udžbenicima za šesti razred osnovne škole praćen je lik kraljice Jelene. Njezin prikaz fokusiran je na krvnu vezu s hrvatskim kraljevima i na sarkofag u kojem je počivala. U drugoj polovici 1990-ih u upotrebi su bila dva udžbenika, jedan autora I. Makeka, a drugi autora N. Budaka i V. Posavca. Ivo Makek u udžbeniku iz 1995. godine spominje Jelenu šturo u dva navrata. "U razvalinama jedne od solinskih crkava otkrivena je nadgrobna ploča njegove žene Jelene koja se u natpisu označava kao "majka kraljevstva i zaštitnica udovica i sirota".³² Na drugom mjestu navodi: "U drugoj polovini X. stoljeća kraljica Jelena podigla je dvije veličanstvene crkve kraj Solina."³³ Usporedni udžbenik autora Budaka i Posavca, osim podataka o krvnom srodstvu i izgradnji crkve, donosi i sliku sarkofaga, te podatke o samom sarkofagu.

Prema novom programu u upotrebi je pet udžbenika, u kojima postoje isti podaci kao i u udžbenicima iz druge polovice 1990-ih. Jedan od najopširnijih opisa dan je u udžbeniku autora H. Gračanina, H. Petrića i G. Ravančića, koji u popratnom tekstu nazvanom *Zanimljivosti* daju sliku ostatka natpisa kraljice Jelene i tekst o njoj. "Jelena je bila supruga Krešimira II. i majka Stjepana Držislava. Umrula je 976. godine. Nadgrobni natpis na njezinu posljednjem počivalištu svjedoči da su hrvatski vladari uistinu nosili naslov kralja. Osim toga, taj natpis potvrđuje da je hrvatska vladarska kuća brinula za siromašne i nemoćne u svom kraljevstvu. Obnovljeni natpis u prijevodu s latinskog glasi: *U ovome grobu počiva Helena, slavna među udovicama. Bila je žena kralja Mihaela i majka kralja Stjepana, koja je osmoga listopada prezrela kraljevsku čast i ovdje u miru usnula godine 976. od utjelovljenja Gospodnjega (...)* Ona koja je za života bila na dvoru majka Kraljevstva, postade zaštitnicom siročadi i udovicâ. Čovjek pak koji ovo pogleda neka kaže: "Bože, smiluj joj se duši".³⁴ Svim udžbenicima rađenima po novom programu zajedničko je što dodatne informacije daju u popratnom materijalu, a ako on izostane, ostaju kratke natuknice kao u Makekovu udžbeniku.

Nema velike razlike između udžbenika s kraja 1990-ih i udžbenika rađenih po novom programu. Novi udžbenici donose iste informacije kao i raniji udžbenici, a jedina razlika je što zbog većeg prostora donose više slikovnog materijala, te transkript natpisa. Ipak, opširni opisi kraljice Jelene, odnosno sarkofaga koji ima veću važnost, dan je van osnovnog teksta udžbenika. Kada nema tog popratnog materijala ostaje samo kratka natuknica, kao u slučaju udžbenika A. Birina i T. Šarlije. O samoj Jeleni saznajemo da je supruga Mihajla Krešimira II. i majka Stjepana Držislava, da

32 Makek, 1995: 49

33 Ibid., 55

34 Gračanin, Petrić, Ravančić, 2007: 42

je dala sagraditi crkvu, što zajedno sa tekstom natpisa daje uvid u njen položaj u društvu.

Gradivo sedmog razreda obuhvaća razdoblje velikih promjena, a za analizu odabrana je Marie Skłodowska-Curie, kao prva žena koja se spominje u području znanosti. Godine 1997. bila su u upotrebi dva udžbenika povijesti za sedmi razred. Autori D. Pavličević i F. Potrebica dva puta spominju Marie Skłodowsku-Curie, oba puta zajedno s mužem Pierreom. U tekstu se navodi: "Kemičari Marie i Pierre Curie [Kiri] otkrili su da u prirodi ima elemenata koji imaju sposobnost zračenja (radij)."³⁵ Drugi puta se ispod njihove slike nalazi samo "Marie Skłodowska Curie (1867-1934), Pierre Curie (1859-1906)."³⁶ D. Agičić isto tako spominje M. Curie u svojem udžbeniku u tekstu u otkrićima u jednoj rečenici: "Marija Skłodowska-Curie i njezin muž Pierre Curie [Kiri] otkrili su dva elementa koji imaju sposobnost zračenja: radij i polonij."³⁷ Međutim, postoji i njezina slika s tekstom u kojem se navodi njezino porijeklo, podatak da je dobitnica dviju Nobelovih nagrada za kemiju i fiziku, te da je bila prva žena primljena u Francusku akademiju znanosti.³⁸

Godine 2007. pojavilo se pet udžbenika rađenih prema novom programu. Autori Erdelja i Stojaković često navode žene i njihov položaj, ali se puno manje njih navodi imenom. Marie Skłodowska Curie spominje se u nastavnoj jedinici *Napredak u znanosti*. U izdvojenom dijelu teksta nalazi se njena slika i dvije slike diplome Nobelove nagrade. Ispod se nalazi poveći tekst koji glasi: "Maria Skłodowska-Curie [Kiri] (1867.-1934.) – kemičarka i fizičarka, rodom Poljakinja. Studirala je u Parizu, gdje se zajedno s mužem Pierreom posvetila istraživanju radioaktivnosti i otkrila dva nova kemijska elementa: radij i polonij. Dobitnica je dviju Nobelovih nagrada, za fiziku i kemiju, a 1922. godine primljena je kao prva žena u parišku Akademiju znanosti. Na jednome banketu kod francuskog predsjednika, predsjednikova ju je žena upitala: "Biste li voljeli da vas predstavim grčkome kralju?" Marie Curie je odgovorila: "Ne, ne vidim zašto bi to bilo potrebno", ali kad je vidjela zaprepašten pogled predsjednikove žene, dodala je: "Ali, naravno, učinit ću sve što vi želite." Što misliš, kako je primanje prve žene u parišku Akademiju znanosti djelovalo na pariško društvo? Što znaš o položaju žena u 19. stoljeću? Što ti anegdota s predsjedničkog banketa govori o osobnosti Marie Curie?"³⁹ Ovaj izdvojen tekst daje najvažnije biografske crte i anekdotu koja će pomoći učenicima da ju zapamte. Pitanja uz tekst proširuju temu, stavljaju ju u kontekst i navode na daljnje razmišljanje. Osim što je tekst iskorišten za analizu, daje i uvid u njezinu osobnost i određen način razmišljanja koji se može

35 Pavličević, Potrebica, 1993: 94

36 Ibid., 95

37 Agičić, 1996: 56

38 Ibid., 55

39 Erdelja, Stojaković, 2007: 39

naći i kod drugih znanstvenika. Time je nadiđen prikaz Marie Skłodowske Curie samo kao žene znanstvenice, te je pomoću anegdote prikazan i položaj znanstvenika u političkim krugovima. Autori S. Bekavac i S. Kljajić također izlaze iz uloge Marie Curie kao žene i znanstvenice, te prikazuju i njezinu humanitarnu stranu i djelovanje u društvu.

Kao i kod prikaza u petom i šestom razredu, iz popratnog materijala, tekstova i slika dobivamo širi prikaz osobe, što i jest smisao tih materijala. U osnovnom tekstu prikaz je sveden na otkriće radioaktivnih materijala. Razlika se može uočiti ne samo između udžbenika iz druge polovice 1990-ih i udžbenika rađenih prema novom programu, već i između dva udžbenika iz druge polovice 1990-ih. Naime, udžbenik autora D. Agičića daje i podatke porijeklu, Nobelovim nagradama, radu u Francuskoj akademiji znanosti, dakle daju se svi podaci koji će se navoditi u udžbenicima iz 2007. godine. Dva udžbenika iz 2007. godine donose opširniji prikaz koji nam govori o osobnosti Marie Skłodowske-Curie. Udžbenik autora S. Bekavca i S. Kljajića prikazuje njezinu humanost i suosjećanje s ozlijeđenima. Autori K. Erdelja i I. Stojaković daju najopširniji prikaz, navode anegdotu koja daje informacije o položaju znanstvenika, te njezino shvaćanje društvenih konvencija. Zanimljive su varijacije njena imena, od Marie, Maria, do Marije, uz navođenja samo prezimena Curie ili Skłodowska Curie, ali nigdje nije navedeno samo Skłodowska.

Gradivo obuhvaćeno udžbenicima za osmi razred osnovne škole obrađuje razdoblje u kojem se pojavljuje i prva hrvatska političarka Savka Dabčević-Kučar. Nakon što se među ilircima spominju Dragojla Jarnević i Sidonija Rubido Erdödy, Savka Dabčević-Kučar je prva političarka koja je ravnopravno ušla u tu "mušku" profesiju. U udžbeniku koji je bio u uporabi u drugoj polovici 1990-ih, autor I. Perić ju spominje jednom: "U obrazlaganju te nužnosti istakli su se i postali vrlo popularni hrvatski komunisti Savka Dabčević-Kučar i Miko Tripalo."⁴⁰

Godine 2007. i za osmi razred u uporabi je pet udžbenika između kojih postoje određene razlike. U tri udžbenika dan je prikaz poput ovoga u udžbeniku K. Erdelje i I. Stojakovića: "Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih Hrvatsku je zahvatio masovni pokret predvođen novim mladim komunističkim dužnosnicima, Savkom Dabčević-Kučar i Mikom Tripalom."⁴¹ Uz taj tekst nalazi se slika mitinga na trgu bana Jelačića gdje se kratko navodi lokacija, datum i njeno ime. Samo u dva udžbenika iskorišteno je njezino iskustvo za širi prikaz. Tako je u udžbeniku S. Koren opis Josipa Broza Tita u knjizi *Sedamdesetprva – hrvatski snovi i stvarnost* Savke Dabčević-Kučar dan kao jedan od tri opisa i ujedno primjer multiperspektivnosti. Drugi primjer šireg prikaza nalazimo u udžbeniku autora S. Bekavca, M. Bradvice

⁴⁰ Perić, 1997: 107

⁴¹ Erdelja, Stojaković, 2007: 218

i M. Miočića koji donose citat iz knjige Savke Dabčević-Kučar o događajima i zahtjevima krajem 60-ih.

Između udžbenika korištenog u drugoj polovici 1990-ih i udžbenika iz 2007. godine postoji mala, ali značajna razlika. Iako je svuda prikaz Savke Dabčević-Kučar iznenađujuće kratak, udžbenici rađeni po novom programu navode njezinu ostavku, te zabranu javnog rada. Donose i slikovni materijal s komentarom. Najčešće su korištene iste dvije slike koje se ponavljaju u gotovo svim udžbenicima: govor na trgu i susret s Mikom Tripalom i Titom. Možda je prikaz tako sažet jer što je razdoblje bliže današnjem danu, daju se neutralni iskazi često faktografske naravi pokušavajući tako postići neutralniji izričaj. Jedinstven položaj Savke Dabčević-Kučar iskorišten je u dva udžbenika. Autorica S. Koren donosi njezin opis Josipa Broza Tita, a autori S. Bekavac, M. Bradvica i M. Miočić koriste njezino poimanje događaja 1960-ih za prikaz razdoblja. Dakle iako sažeti prikazi, novi udžbenici ipak daju širu sliku djelovanja i položaja Savke Dabčević-Kučar. Zanimljiv je i primjer druge značajne političarke dvadesetog stoljeća Margaret Thatcher koja je još manje primjetna. Prisutna je samo u nekim udžbenicima, a tamo gdje se pojavljuje spomenuta je u popratnom materijalu.

Kvantitativna analiza

Kvantitativna analiza, kao i kvalitativna, nastoji ustanoviti postoji li razlika u prikazu žena u udžbenicima iz druge polovice 1990-ih, te udžbenika rađenih prema novom programu. Za svaki razred analiziran je jedan udžbenik iz druge polovice 1990-ih i jedan udžbenik rađen po novom programu. Kako su svi novi udžbenici brojem stranica opsežniji od starih, pitanje je li širi opis određene žene, te veći broj poimence spomenutih žena, rezultat proširivanja starih tema zbog većeg prostora ili zbog promjene programa u fokus udžbenika uistinu dolaze i druge sfere osim političke i vojne povijesti, u kojima se mijenja odnos ženskih i muških protagonista.

Iznenađuje koliko se osoba poimence spominje u svim udžbenicima. U udžbeniku za peti razred autora D. Čuture, B. Kuntić-Makvić i T. Težak-Gregl iz druge polovice 1990-ih, te udžbeniku autora S. Bekavca i M. Bradvice rađenog po novom programu, pojavljuje se veći broj ženskih i muških bogova koji su također uključeni u analizu. Razlika u broju muških likova nije velika. D. Čutura, B. Kuntić-Makvić i T. Težak-Gregl navode ih 122, a S. Bekavac i M. Bradvica 141. Iznenađuje što stariji udžbenik spominje više ženskih likova, njih 19, dod se u novom udžbeniku spominje njih 11. No, od 19 ženskih likova četiri su povijesne osobe, Kleopatra, Teuta, Korenlija (majka braće Grakho) i Teodora, a ostalo su božice. Novi udžbenik iz 2006. godine također ima samo četiri ženska lika, od kojih Janica Kostelić, navedena u uvodu, nije iz tog razdoblja, pa se zapravo spominju samo Nefertiti, Kleopatra i Teuta. Dakle, udžbenik rađen prema novom programu spominje manje žena, a posebno u odnosu na muškarce kojih je više nego u udžbeniku iz druge polovice 1990-ih.

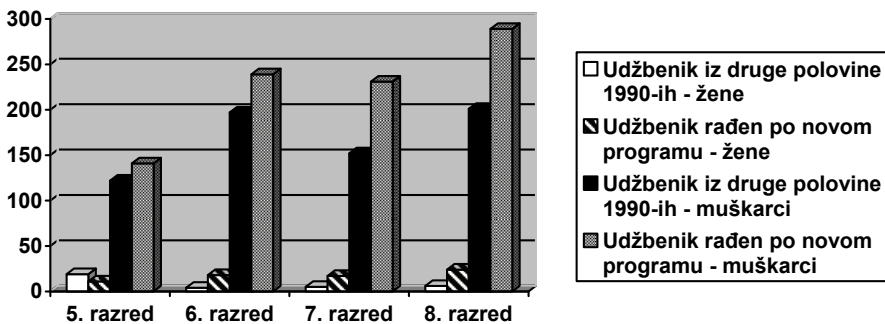
Za šesti razred analiziran je udžbenik Ive Makeka iz 1995. godine i udžbenik autora H. Gračanina, H. Petrića i G. Ravančića iz 2007. godine. I. Makek spominje 197 muških imena i četiri ženska imena: kraljicu Jelenu, Jelenu Arpadović, Mariju Tereziju i Mona Lisu. Autori Gračanin, Petrić i Ravančić navode 239 muških imena i 18 ženskih imena. Iako se one najčešće pojavljuju u popratnim materijalima, ipak su prisutnije.

U analizi udžbenika za sedmi razred korišten je udžbenik autora D. Agičića, *Povijest za VII. razred osnovne škole* iz 1996. godine i udžbenik autora K. Erdelje i I. Stojakovića *Tragom prošlosti 7* iz 2007. godine. D. Agičić navodi 152 muška imena, a K. Erdelja i I. Stojaković 231. D. Agičić spominje pet žena: Mariju Antoanetu, Mariju Tereziju, Sofiju, suprugu Franje Ferdinanda, Mariju Skłodowsku-Curie i, pomalo začuđujuće, Dragu, supruga Aleksandra Obrenovića. K. Erdelja i I. Stojaković navode 17 žena koje, za razliku od muškaraca, većinom ne dolaze iz sfere politike; njihov udio u odnosu na muškarce je veći nego u udžbeniku iz 1996. godine.

U udžbeniku za osmi razred iz druge polovine 1990-ih I. Perić navodi 201 muški lik prema šest žena, dok S. Koren u svojem udžbeniku iz 2007. godine za osmi razred navodi čak 24 žene. One su, kao i u udžbeniku autora K. Erdelje i I. Stojakovića, iz područja kulture, svjedoci događanja ili pionirke na određenim područjima kao Valentina Tereškova ili Rosa Parks.

Svim udžbenicima je zajedničko da broj muških protagonista uvelike nadmašuje broj ženskih protagonista, što proizlazi iz dominacije političke i vojne povijesti. No, većina znanstvenika i umjetnika su također muškarci. Sam broj nije dobar pokazatelj prikaza žena, odnosno muškaraca, ali je svakako indikativan (grafikon 1). Žene se, naime, kao i neke druge marginalne grupe, često navode bez aktera, pa se zapravo njihov položaj prikazuje više nego što se to po samom broju spomenutih žena može zaključiti. Udžbenici rađeni po novom programu navode više žena od udžbenika iz druge polovice 1990-ih; izuzetak je udžbenik autora S. Bekavca i M. Bradvice za peti razred. No, s povećanjem broja žena koje se spominju u udžbenicima, istovremeno je povećan i broj spomenutih muškaraca. Takvo povećanje broja svih protagonista više je u skladu s povećanim obujmom novih udžbenika, nego promjenom pristupa.

Grafikon 1: Broj žena i muškaraca poimence navedenih u udžbenicima.

Zaključak

Nastavni program čini okosnicu pisanja udžbenika, a kako su udžbenici još uvijek osnovno nastavno sredstvo, tim je veći i njihov značaj u odgojno-obrazovnom procesu. Oni prenose društvene vrijednosti novim članovima i utječu na njihov identitet. Stoga im se posvećuje i veća pozornost. Problematika prikaza žena u udžbenicima dio je šireg interesa za teme izvan političko-vojne sfere. Prvi izlazak iz te sfere događa se uključivanjem gospodarske povijesti. Suvremene tendencije povijesnih istraživanja uključuju i brojna druga područja kao što je povijest svakodnevice, kulturna, društvena, antropološka povijest, te "historija žena". Ovo su samo neka od novih područja istraživanja, ali ostaje pitanje njihove implementacije u udžbenicima. Jedan od inovativnih pristupa za postizanje tog cilja je i multiperspektivnost, koji bi trebao ostvariti i razvoj brojnih vještina koje se navode kao ciljevi svih nastavnih programa.

U udžbenicima iz druge polovice 1990-ih može se zamijetiti izuzetno mala zastupljenost žena. Njihovi prikazi su kratki, što je dobrim dijelom posljedica tema određenih programom iz tog razdoblja. Izuzetak čine jedino dva alternativna udžbenika, jedan za šesti i drugi za sedmi razred, koji su prikazom bliži udžbenicima iz 2007. godine. Udžbenici rađeni prema novom programu iz 2006. godine daju više materijala za Kleopatru, kraljicu Jelenu, Marie Skłodowsku-Curie i Savku Dabčević-Kučar. Iako se u različitim udžbenicima često koristi isti slikovni materijal, taj popratni materijal – slike ili tekst – daju dodatni uvid u život određene osobe. Kvantitativna analiza pokazala je da se, osim većeg broja ženskih imena, pojavljuje i veći broj muških imena. Iako zbog toga ne izgleda da su žene i druge manjine bolje zastupljene u novim, nego u starim udžbenicima, kvalitativna analiza pokazuje da je u novim udžbenicima ženama posvećeno više materijala. Žene i druge marginalne grupe još više, najčešće su u tekstovima prikazane bez protagonista. Dio tih materijala je i rezultat većeg opsega novih udžbenika, ali su oni svakako mogli biti prošireni i drugim sadržajima. Određen napredak je prisutan, ali je primat političke i vojne povijesti održan i u udžbenicima rađenim prema novom programu. Zadnja faza razvoja historije Gerde Lerner, holistička historija, kao i promjena paradigme, još uvijek su dalek i neostvaren cilj, kako u samoj historijskoj znanosti, tako i u udžbenicima povijesti.

Udžbenici

Peti razred

Čutura, Dinko, Kuntić-Makvić, Bruna, Težak-Gregl, Tihomila. *Povijest za V. razred osnovne škole*. Alfa, Zagreb, 1999.

Bevacac, Stjepan i Bradvica, Marija. *Povijest 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Alfa, Zagreb, 2006.

- Cerovski, Sanja. *Tragom prošlosti 5: udžbenik povijesti za 5. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
- Gračanin, Hrvoje, Malus Tomorad, Ivana i Tomorad, Mladen. *Povijest 5: udžbenik za peti razred osnovne škole*. Meridijani, Zagreb, 2006.
- Križevan, Hrvoje, Ujaković, Karolina i Vorel, Svjetlana. *Povijest 5*. Školska knjiga, Zagreb, 2007.
- Matanić, Tina i Rajković, Toni. *Povijest 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Profil, Zagreb, 2006.

Šesti razred

- Birin, Ante i Šarlija, Tomislav. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Alfa, Zagreb, 2007.
- Brdal, Željko i Madunić, Margita. *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb, 2007.
- Budak, Neven i Mogorović Crljenko, Marija. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Profil, Zagreb, 2007.
- Budak, Neven i Posavec, Vladimir. *Radanje suvremene Hrvatske i Europe od seobe naroda do apsolutizma: udžbenik povijesti za 6. razred osnovne škole*. Profil, Zagreb, 2001.
- Gračanin, Hrvoje, Petrić, Hrvoje i Ravančić, Gordan. *Povijest 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole*. Meridijani, Zagreb, 2007.
- Labor, Šime, Matanić, Tina i Rajković, Toni. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Profil, Zagreb, 2007.
- Makek, Ivo. *Povijest: za VI. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb, 1995.

Sedmi razred

- Agičić, Damir. *Povijest za VII. razred osnovne škole*. Alfa, Zagreb, 1996.
- Agičić, Damir. *Povijest 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Profil, Zagreb, 2007.
- Agičić, Damir, Koren, Snježana i Najbar-Agičić, Magdalena. *Povijest 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Profil, Zagreb, 2007.
- Bekavac, Stjepan i Kljajić, Siniša. *Povijest 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Alfa, Zagreb, 2007.
- Erdelja, Krešimir i Stojaković, Igor. *Tragom prošlosti 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb, 2007.
- Holjevac, Željko, Kolar-Dimitrijević, Mira i Petrić, Hrvoje. *Povijest 7: udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. Meridijani, Zagreb, 2007.
- Pavličević, Dragutin i Potrelica, Filip. *Povijest za VII. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb, 1993.

Osmi razred

- Bevacac, Stjepan, Bradvica, Marija i Miočić, Marinko. *Povijest 8: udžbenik za 8. razred osnovne škole*. Alfa, Zagreb, 2007.
- Durić, Vesna. *Povijest 8: udžbenika za 8. razred osnovne škole*. Profil, Zagreb, 2007.
- Erdelja, Krešimir i Stojaković, Igor. *Tragom prošlosti 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb, 2007.
- Kolar-Dimitrijević, Mira, Petrić, Hrvoje i Raguž, Jakov. *Povijest 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Meridijani, Zagreb, 2007.
- Koren, Snježana. *Povijest 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Profil, Zagreb, 2007.
- Perić, Ivo. *Povijest za VIII. razred osnovne škole*. Alfa, Zagreb, 1997.

Literatura

- Agčić, Damir. Nastava povijesti u Hrvatskoj. *Povijest u nastavi*, god I (2003.), br. 2; 140-148
- Baranović, Branislava. "Slika" žene u udžbenicima književnosti. IDIZ, Zagreb, 2000.
- Gross, Mirjana. "Nevidljive" žene. *Erasmus: časopis za kulturu demokracije*, god I (1993.), br. 3, str. 56-65
- Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija*. Novi liber, Zagreb 2001.
- Hrvatski nacionalni obrazovni standard po razredima osnovne škole za povijest*, 20. 06. 2005. <<http://www.public.mzos.hr/fgs.axd?id=10566.pdf>> (19.10.2007.)
- Klio na Balkanu, Prilozi analizi stanja u nastavi povijesti u Jugoistočnoj Europi; Srednja Europa, Zagreb, 2005.
- Koje sve oblike netrpeljivosti sadrže novi školski udžbenici ili Na kojim se vrijednostima odgajaju i obrazuju nove generacije*. Ur. Nataša Jovičić, Friedrich-Naumann Stiftung, Zagreb, 2002.
- Koren, Snježana. Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća. *Povijest u nastavi*, god I (2003.), br. 2; 155-163
- Koren, Snježana. Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije. *Historijski zbornik*, godina LX, Zagreb, 2007.
- Nacionalni kurikulum za obavezno obrazovanje u Hrvatskoj: različite perspektive*. Ur. Branislava Baranović, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2006.
- Najbar-Agčić, Magdalena. Problemi hrvatskoga školstva pitanja su struke, a ne politike. *Gordogan: kulturni magazin*, god 2 (2004), br 2-3; 124-128
- Nastavni plan i program za osnovnu školu*. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb, 23.8.2006. <<http://public.mzos.hr/default.asp?ru=1166&sid=&akcija=&jezik=1>> (22.10.2006.)
- Odobrenje udžbenika*, <[http://www. public.mzos.hr/Default.aspx?see=2357](http://www.public.mzos.hr/Default.aspx?see=2357)> (19. 10. 2007.)
- Petrungaro, Stefano. Slike povijesti. *Povijest u nastavi*, god III (2005.), br. 1(5), Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2005.; 7-28

- Pingel, Falk. *UNESCO vodič za istraživanje i reviziju udžbenika*. Profil, Zagreb, 2000.
- Sklevicky, Lydia. *Konji, žene, ratovi*. DRUGA., Zagreb, 1996.
- Stradling, Robert. *Multiperspektivnost u nastavi povijesti*. Srednja Europa, Zagreb, 2005.
- Stradling, Robert. *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*. Srednja Europa, Zagreb, 2003.
- Teaching with Memories: European Women's Histories in International and Interdisciplinary Classrooms*. Ur. Andrea Peto i Berteke Waaldijk. Women's Studies Centre, Galway, 2006.
- Tudor, Ruth. *Poučavanje ženske povijesti 20. stoljeća*. Srednja Europa, Zagreb, 2005.
- Uostalom, diskriminaciju treba dokinuti! Priručnik za analizu rodnih stereotipa*. Ur. Valerija Barada i Željka Jelavić, Centar za ženske studije, Zagreb, 2004.
- Wallach Scott, Joan. *Rod i politika povijesti*. Ženska infoteka, Zagreb, 2003.
- Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*. Ur. Andrea Feldman, Institut "Vlado Gotovac" Ženska infoteka, Zagreb, 2004.

SUMMARY

Images of women in history textbooks from 1997 and 2007

History textbooks since 2006 are based on the new programme which brings the biggest changes from the early nineties. New methods, approaches and themes are meant to overcome shortcomings of earlier programmes and to develop student's skills. One of these changes is enhanced representation of marginal groups, and introduction of multiperspectivity in history textbooks. Textbooks analysis is based on two key points. First key point, as an example of the old programme, are textbooks used in 1997; second key point are textbooks based on the new programme from 2006. Main goal of the analysis is to determine if new textbooks have improved representation of marginal groups, on example of women as the largest marginal group. Emphasis was on representation of several women characters: queen Cleopatra, queen Jelena, Marie Sklodowska-Curie and Savka Dabčević-Kučar. Quantity analysis serves to determine a pattern of general approach to womens' representation. Politics and warfare were two key domains of interes of traditional history programmes which resulted in history textbooks where women were not present. Hypotesis is that change of tendencies and themes pronounced in the programme will result with equall representation of women and men in history textbooks.